

УДК 930.85(438):323.2«1945/1956»

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2026-1-20>**Сергієнко Всеволод,**

аспірант,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

vsserhiienko@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-1997-8679

ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СІЛЕЗІЇ У ПРОЦЕСІ РЕПОЛОНІЗАЦІЇ (1945–1956 рр.)

Предметом статті є проблема формування польської ідентичності населення Сілезії в контексті політики реполонізації, що здійснювалася польським урядом у 1945–1956 рр. На основі історичних джерел простежено ідеологічні установки влади та практичні механізми їх реалізації на теренах Сілезії. Підкреслено, що на момент включення до складу Польщі у 1945 р. Сілезія мала складну та багатонашарову ідентичність, сформовану під впливом багатовікових політичних і культурних процесів. Цю ідентичність польському уряду належало значною мірою змінити. Важливу роль у цьому процесі відігравали ідеологічні засади, які формувалися різними політичними силами Польщі у міжвоєнну добу та в період Другої світової війни. При цьому німецький компонент ідентичності мешканців регіону трактувався як результат багатовікової германізації, який необхідно було усунути.

В якості головної ідеологічної засади формування польської ідентичності Сілезії розглядається концепція «повернених земель», згідно з якою новоприєднані території трактувались як історично польські. Показано еволюцію цієї ідеології, яка у перші повоєнні роки значною мірою спиралася на національний дискурс і антинімецьку риторичку, а наприкінці 1940-х рр. починає дедалі більше визначатися комуністичною ідеологією і її концепцією «нової людини», лояльної до соціалістичної держави.

В статті розкрито механізми реалізації політики формування польської ідентичності Сілезії. Серед ключових механізмів названо масові пропагандистські кампанії, активну роботу преси та культурних інституцій, символічні заходи меморіалізації подій польської історії. Важливими інструментами формування польської ідентичності вказано також демографічну політику, спрямовану на зміну етнічної структури населення регіону, та освітні заходи, в тому числі організацію так званих курсів реполонізації. Досліджено також такі механізми формування польської ідентичності, як трансформація культурного та символічного простору регіону через зміну топоніміки та обмеження впливу католицької церкви.

Ключові слова: ідентичність, ідеологія, «повернені землі», Польща, реполонізація, Сілезія.

Після Другої світової війни історичний регіон Сілезія майже повністю увійшов до складу Польщі. Зміна її державних кордонів відбулася за підсумками Тегеранської, Ялтинської та Потсдамської конференцій і супроводжувалася масовим примусовим переселенням мешканців Сілезії. Для Польської робітничої партії (пол. Polska Partia Robotnicza, ППР), як і для її опонентів, утримання влади над новим регіоном було запорукою легітимізації свого політичного впливу. Саме тому польський уряд протягом 1945–1956 рр. проводив комплекс заходів щодо зміни адміністративно-правових, економічних та культурних засад існування Сілезії, які були офіційно названі «реполонізацією».

Однією з ключових складових цього процесу було формування нової польської ідентичності населення регіону. Заходи, спрямовані на досягнення цієї мети, були досить системними і мали певні успіхи, що призвело до суттєвих змін у регіональній самоідентифікації мешканців краю, відчутних донині. Відповідно, завданням даного дослідження є вивчити ідеологічні засади, на які спирався уряд повоєнної Польщі у формуванні польської ідентичності Сілезії, а також правові, освітні, пропагандистські та інші механізми здійснення цього процесу.

Історіографія проблеми реполонізації Сілезії як комплексу заходів комуністичної влади Польщі є досить обширною і висвітлює більшість важливих аспектів. Насамперед, слід відзначити загальні праці, в яких висвітлено політичні, демографічні та культурні аспекти приєднання Сілезії до Польщі. Це, зокрема, дослідження А. Чубинського (Czubiński A., 2001), в якому розглядається створення нових органів влади й адміністрації та їхня діяльність на землях Сілезії, роботи А. Дзюби (Dziuba A., 2016), А. Дзюрока (Dziurok A., 2020), С. Порєбського (Porębski S., 2013), у яких досліджено особливості становища регіону у повоєнній Польщі. Історичні аспекти формування регіональної ідентичності мешканців Сілезії розглянуто в праці М. Шмейї (Szmeja M., 2007), специфіку та зміст цієї ідентичності висвітлено в дослідженні Л. Бялашевич (Białasiewicz L., 2002). Окремі інструменти державної політики щодо зміни ідентичності в Сілезії в період реполонізації (зокрема, засоби пропаганди, зміст освіти, вплив ЗМІ) аналізували польські дослідники Р. Домке (Domke R., 2010), М. Блацак-Вацлавик, В. Блазак і Т. Навроцький (Błaszczak-Wacławik M., Własiak W., Nawrocki T., 1990). В контексті зовнішніх та внутрішніх політичних процесів відповідного періоду польським урядом формування польської ідентичності Сілезії розглядалась як викорінення ідентичності німецької, що знайшло висвітлення в працях А. Янковської-Нагорки (Jankowska-Nagórka A., 2017), Б. Поляка-Шпрінгенра (Polak-Springer P., 2015). Питання зміни географічних назв і особистих імен в контексті реполонізації Сілезії вивчали А. Янковська-Нагорка (Jankowska-Nagórka A., 2018), Б. Чопек-Копцюх (Czorek-Korciuch B., 2012) і М. Хорош (Choroś M., 2004). Попри це, досі бракує системного висвітлення ідеологічних засад і конкретних методів формування польської ідентичності в Сілезії.

Метою статті є простежити зміст та еволюцію ідеологічних засад політики польського уряду щодо формування польської ідентичності Сілезії в контексті ширших заходів з реполонізації регіону в 1945–1956 рр., а також охарактеризувати механізми здійснення цієї політики.

Джерельною базою дослідження слугують офіційні документи, прийняті урядом Польської Республіки (з 1952 р. – ПНР) протягом 1945–1956 рр., а також матеріали регіональної періодики відповідного періоду (а саме таких видань, як *Dziennik Zachodni*, *Dziennik Polski*, *Trybuna Dolnośląska*, *Naprzód Dolnośląski*, *Pionier*, *Trybuna Ludu*, *Trybuna Robotnicza*, *Trybuna Śląska*, *Odra* та ін.).

Станом на 1945 р., коли Сілезію було включено до складу Польщі, регіон мав сформовану і досить складну ідентичність. Перебуваючи протягом століть у складі Польщі, Чехії, Австрії і Пруссії, Сілезія та її культура зазнали позитивних і негативних впливів. Місцевий діалект та історично сформовані особливості матеріальної і духовної культури становили об'єктивну основу для появи регіональних відмінностей. А вже з середини ХІХ ст. на терени Сілезії поширився «польський рух», тобто процеси польського національно-культурного відродження (Białasiewicz L., 2002, с. 121).

Попри політику германізації, яку здійснював у другій половині ХІХ ст. уряд Пруссії / Німецької імперії, польська самоідентифікація значної кількості населення Сілезії зберігалася надалі (Szmeja M., 2007). Про це свідчать, зокрема, «освітні страйки» проти законів, що обмежували вживання польської мови, активна діяльність Польської профспілки (*Zjednoczenie Zawodowe Polskie*) та Сілезькі повстання 1919–1921 рр. У міжвоєнну добу, коли значна частина Верхньої Сілезії входила до Польщі, та в період Другої світової війни, коли нацистська окупаційна влада здійснювала насильницьку германізацію, ситуація з ідентичністю мешканців Сілезії суттєво загострилась і політизувалась.

З 1945 р. в Сілезії, як і загалом на так званих «повернених землях» (пол. *Ziemie odzyskane*), почалося системне формування польської ідентичності. Важливу роль у цьому процесі відігравали ідеологічні засади, на основі яких розроблялися та реалізовувалися конкретні заходи, спрямовані на творення такої ідентичності. На етапі збройної боротьби проти нацистської Німеччини в ідеології як Польського еміграційного уряду (пол. *Rząd Rzeczypospolitej Polskiej*

na uchodźstwie), так і прокомуністичного Польського комітету національного визволення (пол. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego) переважали твердження про історичну польськість Сілезії, спотворену німецьким пануванням, та про потребу отримати компенсацію за страждання, завдані нацистською Німеччиною полякам. Відповідно, ставлення до німецького компоненту ідентичності сілезців було вкрай ворожим (Czubiński A., 2001, с. 385–391).

Ключову роль в ідеологічних засадах формування польської ідентичності в 1945–1949 рр. відіграла категорія «повернених земель», а основним знаряддям викорінення німецької ідентичності тоді було обрано національну верифікацію населення і подальшу депортацію німців або тих, хто ідентифікував себе такими. Переселення до Сілезії великих мас населення в ході реполонізації, яке було часто примусовим, ідеологічно обґрунтовувалось як реалізація «цивілізаторської місії» поляків щодо сілезців (Dziuba A., 2016, с. 49). Значна частина поляків Сілезії підтримувала такий підхід. Зокрема, його поділяли утворене в 1934 р. «Польське західне об'єднання» (пол. Polski Związek Zachodni)¹ та створений у січні 1945 р. «Громадянський комітет поляків з Опольської Сілезії» (пол. Komitet Obywatelski Polaków Śląska Opolskiego). Наприклад, навесні 1945 р. Сілезький округ «Польського західного об'єднання» закликав «створити і підтримувати ненависть польської нації до німців». Відповідно, його активісти А. Божек і К. Мальчевський стверджували, що німецькі компоненти в польській культурі населення Сілезії є шкідливим нальотом, від якого слід позбавитися (Linek B., 2017, с. 26). В Цешинській Сілезії активісти Польського Західного об'єднання також активно пропагували антинімецькі настрої, активно співпрацюючи з адміністративною владою, прокуратурою та профспілками (Porębski S., 2013, с. 148).

У цей період в Польщі точилася запекла боротьба за владу, в якій за підтримки СРСР перемогла ППР. В її ідеології містилися ідеологічні твердження, які згодом були використані в процесі формування польської ідентичності на «повернених землях». У програмному маніфесті ППР, який з'явився в листопаді 1943 р., йшлося про необхідність «повернути собі етнографічно польські землі, насильно денаціоналізовані та германізовані протягом століть» (Dziuba A., 2016, с. 39). Протягом 1944–1947 рр. у ППР сформувалась ідеологія, заснована на тих принципах інкорпорації «повернених земель» до складу Польщі, які ще на початку ХХ ст. сформулював Р. Дмовський.

Під впливом СРСР ППР у 1945–1947 рр. пропагувала ідеї «комуністичного панславізму». А саме – розвитку слов'янських культур і дружби слов'янських народів під егідою СРСР, спрямованої проти германської агресії (Машкевич М., 2015, с. 86–92). В ході політичної боротьби під час референдуму 1946 р. та виборів до Сейму 1947 і 1952 рр. ППР далі вдосконалює цю ідеологію. Зокрема, вона була доповнена положеннями про економічне, політичне і стратегічне значення Сілезії для Польської держави, твердженнями про визвольну роль Червоної Армії, образом СРСР як історичного союзника польського робітничого класу та положеннями комуністичної ідеології в цілому².

Головним політичним опонентом ППР в 1945–1947 рр. була Польська селянська партія (пол. Polskie Stronnictwo Ludowe, ПСП) на чолі зі С. Миколайчиком (Dziuba A., 2016, с. 240). Вона також трактувала Сілезію як споконвічно польський регіон («повернені землі»), однак заперечувала право Червоної Армії і НКВС перебувати в Польщі й відкидала комуністичну ідеологію. Отже, для комуністичної ППР перемога у боротьбі за владу означала перемогу у формуванні нової ідентичності населення Польщі (в тому числі Сілезії), ідеології «Народної Польщі», у якій народ розумівся як етнічна єдність із пролетарською класовою свідомістю. Найбільш палким прихильником такої концепції був В. Гомулка, у промовах якого націоналізм поєднувався з марксизмом (Domke R., 2010, с. 62).

¹ Kwietniewski J. Rok 1848 na Śląsku Górnym. *Nowiny Opolskie: Pismo Polskiego Związku Zachodniego*. 1948. № 12(79). URL: <https://sbc.org.pl/Content/318912/iv4416-1948-12-0001.pdf> (12. 01. 2026)

² Front Narodowy realizuje idee, które przyświecały najlepszym synom narodu polskiego. *Trybuna Ludu*. 1952. Nr 398. URL: <https://sbc.org.pl/Content/461561/PDF/iv219008-1952-298-0001.pdf> (14. 12. 2025).

Після перемоги ППР і її остаточного утвердження при владі (1947 р.), поглинання своїх політичних союзників шляхом утворення Польської об'єднаної робітничої партії (пол. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, ПОРП) 1948 р. та прийняття нової Конституції (1952 р.) ідеологічні засади формування польської ідентичності Сілезії зазнали змін. Вони зумовлювалися в тому числі новою міжнародною ситуацією (утворенням ФРН та НДР, загостренням холодної війни) та ідеологічними кампаніями в СРСР, і насамперед так званою «ждановщиною» (Domke R., 2010, с. 72).

В СРСР тоді насаджувався російський неоімперський історичний наратив. А тому від польського комуністичного уряду вимагали дотримуватися концепції меншовартості польської історії щодо імперської російсько-радянської історії та залишатися в рамках сталінської комуністичної ідеології (Машкевич М., 2015, с. 93). Усунення В. Гомулки з посади (1947 р.), а потім і його арешт (1951 р.), посприяли зменшенню ваги націоналістичного компоненту в ідеологічних засадах формування польської ідентичності Сілезії. Водночас виникнення комуністичної НДР (1949 р.) та підписання з нею Згоржелецької угоди (1950 р.) зумовило відмову від агресивної антинімецької складової цієї ідеології.

Натомість посилювались комуністичні ідеологеми про історичну боротьбу польського пролетаріату проти гніту польських капіталістів і поміщиків та «пруських, австрійських і російських завойовників-колонізаторів», а також про історичну роль СРСР у боротьбі всього світового пролетаріату та в перемозі над фашизмом (Dziurok A., Linek B., Tarka K., 2007, с. 91–93).

Новим компонентом ідеології стало протиставлення страждань польського народу Сілезії в минулому та його щасливого життя під керівництвом комуністів у майбутньому. Водночас змінилося ідеологічне трактування поняття «польського народу», який тепер трактувався насамперед як спільнота трудящих, для яких етнічна культура була лише одним із факторів об'єднання, і то не головним. Крім того, в рамках ідеології ПОРП у 1948–1949 рр. формується концепція «нової людини», яка стає центральною ідеологічною засадою в ході формування нової польської ідентичності Сілезії (Linek B., 2017, с. 29).

Говорячи про механізми цього процесу в роки реполонізації (1945–1956 рр.), слід зважати на те, що стратегічних планів стосовно їх комплексної розробки і запровадження не існувало. Конкретні механізми створювались відповідно до нагальних потреб зміцнення польської влади на «повернутих землях». Проте сам процес інтеграції Сілезії до Польщі здійснювався плано-мірно й системно, а тому швидко виникла певна система механізмів і засобів, які забезпечували зміцнення польської, викорінення німецької і дискримінацію регіональної «автохтонної» ідентичності в краї та перетворення польської ідентичності на лояльну до комуністичної влади.

Одним із ключових механізмів формування польської ідентичності в Сілезії була пропаганда. Недаремно комуністична ППР подбала про те, аби в першому уряді повоєнного Польщі отримати контроль над поширенням інформації та пропаганди. В якості інструментів останньої використовувались масові мітинги, організовані владою офіційні святкування і маніфестації, інформаційні кампанії в пресі³. Активні пропагандистські акції, які підкреслювали «польськість» сілезців, почали проводитись одразу ж після встановлення польської влади в Сілезії. Наприклад, у липні 1945 р. було організовано маніфестацію поляків на горі Святої Анни з метою відзначення героїв Третього Сілезького повстання 1921 р. (1 липня 1945 р.) та маніфестацію на відзначення річниці Грюнвальдської битви (15 липня 1945 р.) (Przybyła P., 2014, с. 189).

Героїзація учасників Сілезьких повстань взагалі активно використовувалась польською владою для закріплення в мешканців Сілезії переконання, що саме комуністична влада є історичним продовжувачем боротьби сілезців за свою ідентичність. Зокрема, саме такі гасла звучали у виступі заступника Сілезького воеводи Є. Зентека на установчих зборах Асоціації ветеранів

³ Manifestacja polskości Śląska. Dziennik Zachodni. 1945. R. 1. Nr. 7. URL: <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/246888> (09. 11. 2025)

Сілезьких повстань 18 травня 1945 р.⁴ Згодом ветеранів цієї асоціації зобов'язали брати активну участь у процесах реполонізації та верифікації населення, зокрема, про це йшлося у зверненні ветеранів до населення Верхньої Сілезії від 11 жовтня 1946 р.⁵

Приводами для масових пропагандистських акцій слугували урочистості з нагоди 1 травня⁶, масові заходи на честь Свята відродження Польщі (22 липня, до річниці публікації Маніфесту ПКНВ у 1944 р.), до дня народження В. Леніна, Й. Сталіна та Б. Берута, до річниці заснування Червоної армії СРСР та Гвардії Людової, до річниці створення ПОРП та ін. Водночас поступово перестали відзначати річницю Конституції 3 травня, оскільки ця історична подія, хоча й мала вагомий національний зміст, але не була пов'язана з комуністичною ідеологією (Domke R., 2010, с. 74).

Пропагандистську роль також відігравала меморіалізація героїв Сілезьких повстань 1919–1921 рр., діячів комуністичного підпілля часів Другої світової війни, антинімецька боротьба слов'ян взагалі (зокрема, Грюнвальдська битва). Наприклад, 8 жовтня 1946 р. Декретом Ради Міністрів Польщі було запроваджено Сілезький повстанський Хрест, яким нагороджувались учасники Сілезьких повстань 1919–1921 рр. та учасники комуністичного підпілля 1939–1945 рр., «на честь героїчної боротьби сілезького народу проти німецького насильства, яке протягом 600 років сілезького полону не змогло зламати польський дух цієї давньої п'ястівської провінції»⁷.

Пропаганда постійно використовувала образи і символи «П'ястівської Польщі», короля Болеслава Кривоустого, який воював проти Священної Римської імперії за Помор'я, зображення пограничних стовпів та ін. Важливим інструментом формування нової польської ідентичності сілезців була також героїзація важкої фізичної праці шахтарів та металургів, що перетворювала їх на «авангард цивілізаційної місії реального соціалізму, які своєю працею втілюють нову Польщу» (Bialasiewicz L., 2002). Героями пропаганди ставали видатні робітники, як от суднобудівник С. Сольдек⁸.

Важливими пропагандистськими акціями стало проведення у Вроцлаві «З'їзду повернутих земель» (1952 р.) та урочистостей з нагоди десятої річниці визволення цих земель та їх «повернення» до складу Польщі (1955 р.). На честь цих заходів на горі Святої Анни урочисто відкрили меморіал на честь Третього Сілезького повстання. Активну пропагандистську роль також відігравала художня література – наприклад серія історичних романів А. Голубєва (1947–1974 рр.) або роман Я. Дзярновської «Місто нових людей» (1954 р.). Наративи пропаганди також активно поширювала преса⁹.

Безпосереднім підґрунтям для формування польської ідентичності Сілезії та водночас дієвим засобом викорінення німецької культури в регіоні стали заходи із відокремлення німців шляхом так званої верифікації (перевірки національності), які розпочалися навесні 1945 р. за розпорядженням центрального польського уряду¹⁰. Ці заходи передбачали виселення всіх тих, кого за результатами перевірки визнавали німцями, з метою максимальної полонізації регіону (Eberhardt P., 2011).

⁴ Pierwszy powojenny zjazd organizacyjny weteranów powstań śląskich w Katowicach. *Державний архів в Катовиці (Archiwum Państwowe w Katowicach)*. Ф. 12. Оп. 273. Спр. 1/1. Арк. 2–5.

⁵ Udział Związku Weteranów Powstań Śląskich w akcji repolonizacyjnej i rehabilitacyjnej. *Державний архів в Катовиці (Archiwum Państwowe w Katowicach)*. Ф. 12. Оп. 273. Спр. 5/31. Арк. 4.

⁶ Pochody 1-majowe będą symbolem wspólnego marszu ku jedności organicznej. PPR na Dolnym Śląsku: biuletyn Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Partii Robotniczej. 1948, nr 1. Kwiecien. URL: <https://salo.li/60F5984> (21.12.2025)

⁷ Dekret z dnia 8 października 1946 r. o ustanowieniu "Śląskiego Krzyża Powstańczego". *Dziennik Ustaw*. 1946. №55. Poz. 311. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19460550311> (03.02.2026).

⁸ Metalowcy mogą być dumni. *Metalowiec*. 1948. R. 4. Nr 12 (37). URL: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/539095/edition/506042> (27.03.2025).

⁹ Nie zniszczyły polskości niemieckie rządy na Górnym Śląsku. *Dziennik Zachodni*. 1945. R. 1. Nr. 5. URL: <https://lnk.ua/mgeqpdE45> (15.04.2025).

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 maja 1945 r. w sprawie rehabilitacji osób wpisanych do drugiej, trzeciej i czwartej grupy niemieckiej listy narodowej lub zaliczonych do jednej z grup uprzywilejowanych przez okupanta. *Dziennik Ustaw*. 1945. № 21. Poz. 130. URL: <https://lnk.ua/rYN3Qd7eJ> (27.01.2026).

При цьому досить часто представники корінного сілезького населення також трактувались як німці, якщо виявляло нелояльність до комуністичної влади (Jankowska-Nagorka A., 2017, с. 145). Натомість польський уряд наполегливо домагався повернення до Сілезії поляків, які наприкінці Другої світової війни перебували за межами Польщі (військовополонені та примусово переміщені особи), зокрема, з цією метою було підписано спеціальну угоду з урядом СРСР 5 березня 1947 р. (Kowalski Z., 1972, с. 278). Завдяки цьому населення регіону різко збільшилось – з 1,3 млн осіб у 1945 р. до 2,8 млн у 1948 р. та до 3,2 млн у 1949 р., незважаючи на те, що з регіону за цей час виїхало понад 3,5 млн німців (Dziurok A., 2020, с. 108; Kosiński L., 1963, с. 85).

Здійснення цих кроків було покладено на апарат безпеки, але до їх реалізації активно долучалася воєводська влада Сілезії на чолі з А. Завадським. Для виявлення німців використовували запроваджені німецькою окупаційною владою списки (Deutsche Volksliste), які реєстрували всіх мешканців теренів Сілезького воєводства з німецьким громадянством або німецького походження. Ці заходи з різною інтенсивністю тривали до 1960 р. і спричинили виселення з Сілезії понад 3,5 млн. етнічних німців або сілезців, які ідентифікували себе як німців (Eberhardt P., 2011).

Тоді ж у 1945 р. Міністерством повернених земель та Міністерством освіти, в цілях формування польської ідентичності в Сілезії, було запроваджено «курси реполонізації». Їхньою головною метою було навчання польської мови, історії та культури «верифікованого» населення Верхньої Сілезії, яке досі використовувало німецьку мову або місцевий діалект, а також формування політичної лояльності до нової влади (Pfaff J., 2017). У спеціальній навчальній програмі цих курсів культурні особливості Верхньої Сілезії знецінювались як наслідок німецької культурної гегемонії. І навпаки, всіляко героїзувалася «багатовікова боротьба поляків проти німецького завоювання» та підкреслювалася позитивна роль СРСР.

Влада чинила тиск на мешканців Сілезії з метою залучення їх до цих курсів. Насамперед ішлося про необхідність знати польську мову і вміння розмовляти нею без використання германізмів та місцевого діалекту для роботи та навчання. Адже вже в 1945 р. було заборонено публічне використання німецької мови під страхом покарання аж до поміщення у табори примусової праці. Всього через «курси реполонізації» пройшло протягом 1945–1948 рр. 93 тис. осіб, що становило менше восьмої частини «верифікованого» населення Верхньої Сілезії та менше половини від запланованих урядом 200 тис. слухачів цієї програми (Polak-Springer P., 2015, с. 210).

Серед механізмів формування польської ідентичності населення Сілезії слід також згадати заходи зі зменшення впливу римо-католицької церкви (і насамперед її місцевих представників). Аж до кінця існування ПНР римо-католицька церква мала великий вплив на суспільство і залишалася значущим осередком моральної опозиції комуністичному режиму. Для населення Сілезії церква була також важливим фактором збереження регіональної ідентичності, а тому місцеві священики та церковні організації опинилися під підозрою, їх звинувачували у співпраці з підпільними німецькими організаціями (Jaworska K. (ed.), 2019, с. 57).

Вже у 1945 р. під гаслами «національного очищення» у церквах Сілезії стали видаляти німецькі написи, зображення святих замінювались за зразком польських, активно проводилася секуляризація шкіл і залучення школярів до Комуністичного союзу польської молоді (пол. Związek Młodzieży Polskiej). Тоді багатьох сілезьких священнослужителів усунули від служіння за звинуваченням у німецьких симпатіях, а в 1947 р. було організовано пропагандистську кампанію проти єпископа Сілезії С. Адамського (Polak-Springer P., 2015, с. 220). Польська влада наполегливо викорінювала німецьку мову з богослужіння, натомість заохочувала церковних діячів та монахів вивчати і використовувати польську мову (Jaworska K. (ed.), 2019, с. 151).

Формуванню польської ідентичності також слугувало переформатування повсякдення та міського простору. Заборонялись і знищувались будь-які предмети побуту, які містили німецькі написи або асоціювались з німецькою культурою. Також викорінювались цінності та уявлення регіональної сілезької культури як низькочастісні або такі, що виникали внаслідок

німецької колонізації. Це стосувалось традиційної для сілезців трудової етики, сімейного етосу сілезців з його дуже широкими і міцними родинними зв'язками, а також сілезького діалекту, який був важливою частиною регіональної ідентичності (Błaszczak-Waławik M., Własiak W., Nawrocki T., 1990, с. 130).

Польський характер Сілезії влада намагалась ствердити через зміну міського простору та топонімічну політику. У 1945 р. при Міністерстві закордонних справ було створено спеціальну Комісію з назв містечостей та фізико-географічних об'єктів (пол. Komisja nazw miejscowości i obiektów fizjograficznych), яка мала запропонувати польські назви замість німецьких¹¹. Німецькі написи знищувалися у назвах вулиць, міських об'єктів, пам'ятників, цвинтарів. Їх заміняли назвами, пов'язаними з польською і комуністичною історією (наприклад, на честь Грюнвальдської битви, Болеслава Хороброго, Мешка I, Й. Сталіна, Б. Берута, К. Рокосовського). До формування польської ідентичності через зміну топоніміки долучились також науковці Сілезького інституту у Катовіце. Робота цієї Комісії тривала до 1950 р., в результаті на «повернених землях» було змінено 32 138 топонімів. (Czopek-Korciuch B., 2012, с. 72). З метою формування польської ідентичності змінювались також імена та прізвища сілезців (Choroś M., 2019). Зокрема, вже в березні 1945 р. з'явилися перші публікації в місцевій пресі, в яких носити німецькі імена і прізвища називалось ганебним. Згодом зміна німецьких імен і прізвищ на польські стала обов'язковою для чиновників та бажаною для всього населення (Jankowska-Nagorka A., 2018).

Механізми формування польської ідентичності передбачали в тому числі здійснення впливу на молодь через шкільну освіту і молодіжні організації. Найчисельнішим серед них було Польське товариство скаутів (Związek Harcerstwa Polskiego). Його завданням було формувати польську національну свідомість у корінних жителів Верхньої Сілезії через спеціально створені у 1946 р. повсюди в Сілезії літні табори (Polak-Springer P., 2015, с. 214).

Освітня політика Польщі в 1945–1956 рр. також стала важливим чинником формування польської ідентичності. Виховний ідеал та зміст освіти повинні були забезпечувати поширення комуністичної ідеології та виступати одним із засобів формування історичної пам'яті та культурних уявлень на теренах Сілезії. З метою визначення цілей освіти у 1945 р. було проведено Національно-просвітницький конгрес, на якому піднімалися питання організації освіти на «повернених землях», а освітня діяльність визначалась як один із засобів реполонізації краю¹². Тоді ж посилювався ідеологічний тиск у сфері науки і освіти з метою виховання «нової людини з новим ідеологічним і моральним обличчям». Ідеологізація стосувалась також підготовки вчителів, які з 1949 р. були зобов'язані складати присягу на вірність Польській Республіці (Jaworska K., 2014, с. 4).

Польський уряд вважав, що завдання формування польської ідентичності Сілезії в цілому було виконане вже на початку 1950-х рр. (Eberhardt P., 2011, с. 183–185). Проте реальні результати були неоднозначними: навіть ті сілезці, які вважали себе поляками, стали негативно ставитися до насильницького нав'язання польської культури. У 1952 р., відповідаючи на урядову анкету з питаннями про національність та громадянство, 67 тис. мешканців Сілезії ідентифікували себе як німці, а тисячі інших назвалися особами без громадянства або взагалі відмовилися заповнювати ці пункти анкети (Polak-Springer P., 2015, с. 222).

Отже, ідеологічні засади, на основі яких формувалася польська ідентичність Сілезії, еволюціонували відповідно до змін у внутрішньополітичній ситуації та у міжнародному становищі. На початковому етапі (1945–1947 рр.) центральною категорією виступала концепція «повернених земель», яка обґрунтовувала історичну приналежність Сілезії до Польщі та виправдо-

¹¹ Rospond S. Repolonizacja śląskich imion i nazwisk. Instytut Śląski w Katowicach. 1947. Seria VII. Komunikat. Nr 9. S. 1–4. URL: <https://salo.li/7424d22> (24. 11. 2025)

¹² Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi: 18–22 czerwca 1945. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych Ministerstwo Oświaty. 1945. 268 s. URL: <https://lnk.ua/92V5Q0QVM> (25. 11. 2023)

увала необхідність швидкої інтеграції регіону до польського державного простору. У цей період національний компонент ідеології відігравав провідну роль, наголошувалося на тривалій боротьбі поляків проти німецького панування, а німецька ідентичність розглядалася як чужа та небезпечна.

Після остаточного утвердження комуністичної влади наприкінці 1940-х рр. зміст ідеології поступово змінювався. На перший план почали виходити елементи марксистсько-ленінської доктрини. Натомість польська ідентичність дедалі більше поєднувалася з ідеєю соціалістичного суспільства та концепцією «нової людини». У процесі реалізації завдань формування польської ідентичності Сілезії урядом Польщі було сформовано відносно цілісну систему механізмів та засобів. Серед перших слід виділити пропаганду, демографічні зміни, освітню політику, зміну символічного простору, контроль над культурним життям та обмеження впливу такого альтернативного фактору ідентичності як римо-католицька церква. В якості засобів переважно використовувались освітні курси, публікації в пресі, масові заходи пропагандистського характеру, зміна топоніміки, репресії і засоби дискримінації різного ступеню тяжкості.

Список літератури

- Машкевич М., 2015. *Східна польська політика у XX – на початку XXI ст.: концепції та інтерпретації*. Київ.
- Bialasiewicz L., 2002. Upper Silesia: Rebirth of a Regional Identity in Poland. *Regional & Federal Studies*. № 12(2). Edinburgh. 111–132.
- Błaszczak-Waclawik M., 1990. Błasiak W., Nawrocki T. *Górny Śląsk szczególny przypadek kulturowy*. Warszawa.
- Choroś M., 2019. Zmiany imion i nazwisk w latach 1945–1950 na Ziemi Nyskiej w świetle materiałów archiwalnych. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*. № 2. Warszawa. 81–91.
- Czopek-Kopciuch B., 2012. Prace Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych przy MSWiA. *Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji*. Vol. 3. Warszawa. 71–80.
- Czubiński A., 2001. Ziemie odzyskane w powojennej Polsce (1944–1990). *Ewolucja systemu politycznego w Polsce w latach 1914–1998*. Zbiór studiów. T. 2. Cz. 1. Warszawa. 379–400.
- Domke R., 2010. *Ziemie zachodnie i północne Polski w propagandzie lat 1945–1948*. Zielona Góra.
- Dziuba A., 2016. *Totalitaryzacja. Polska Partia Robotnicza na scenie politycznej województwa śląskiego (1945–1948)*. Katowice–Kraków.
- Dziurok A., 2007. Linek B., Tarka K. *Stalinizm i rok 1956 na Górnym Śląsku*. Warchawa.
- Dziurok A., 2020. «Starzy» i «nowi» Polacy. Specyfika powojennego województwa śląskiego (1945–1950). In: Fica M. (red.) *Powrót do Macierzy? Ziemie Zachodnie i Północne w Polsce Ludowej*. Katowice. 108–128.
- Eberhardt P., 2011. *Political Migrations on Polish Territories*. Warszawa.
- Jankowska-Nagórka A., 2017. «Deteutonizacja» Dolnego Śląska w latach 1945–1949 jako przykład polityki władz Polski Ludowej wymierzonej przeciwko Niemczyźnie. Praca doktorska. Kraków.
- Jankowska-Nagórka A., 2018. Zmiana imion i nazwisk autochtonów na Dolnym Śląsku jako wyraz antyniemieckiej polityki państwa w latach 1945–1949 : kilka refleksji o sposobach postępowania władz. *Res Historica*. №46. Kraków. 219–233.
- Jaworska K., 2014. Realizacja założeń polityki oświatowej w Polsce w latach 1945–1956 Główne zagadnienia. *Wrocławski Przegląd Teologiczny*. №1. Wrocław. 183–184.
- Kosiński L., 1963. *Procesy ludnościowe na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1960*. Warchawa.
- Kowalski Z., 1972. Niektóre czynniki kształtujące postawy polityczne autochtonów i repatriantów na Śląsku Opolskim w okresie od stycznia 1947 do sierpnia 1948. *Studia Śląskie*. T.XXII. Opole. 277–311.
- Linek B., 2017. Polityka narodowościowa na Śląsku Opolskim w latach 1945–1960. Założenia – stan badań – fazy. *Rocznik Ziem Zachodnich*. Vol. 1. Wrocław. 12–34.
- Pfaff J., 2017. Kursy repolonizacyjne na Śląsku Opolskim w latach 1945–1950. *Zeszyty naukowe. Zbliżenia naukowe*. 2017. № 1(8). Wrocław. 56–91.
- Polak-Springer P., 2015 *Recovered Territory: A German-Polish Conflict over Land and Culture, 1919–1989*. New York.
- Porębski S., 2013. *Walka o władzę Na Śląsku Cieszyńskim w latach 1945–1947*. Katowice.
- Przybyła P., 2014. *Góra Świętej Anny. Święta i wulkan. Polsko-niemieckie miejsca pamięci*. Warszawa.
- Szmeja M., 2007. Silesian identity: Social and political problems. *Journal of Borderlands Studies*. Vol. 22. London. 99–115.

Vsevolod Serhiienko

IDEOLOGICAL FOUNDATIONS AND MECHANISMS OF FORMING POLISH IDENTITY IN SILESIA DURING THE PROCESS OF REPOLONIZATION (1945–1956)

The author examines the problem of the formation of Polish identity among the population of Silesia in the context of the repolonization policy implemented by the Polish government in 1945–1956. Based on an analysis of historical sources, the study traces the ideological premises of the authorities and the practical mechanisms of their implementation in Silesia. It is noted that at the time of its incorporation into Poland in 1945, Silesia already possessed a complex and multilayered identity shaped by centuries of political and cultural developments. This identity had to be significantly transformed by the Polish government. An important role in this process was played by ideological foundations that had been developed by various political forces in Poland during the interwar period and the Second World War. At the same time, the German component of the region's identity was interpreted as a result of centuries of Germanization that needed to be eliminated.

The concept of the “Recovered Territories”, that is, the interpretation of the newly incorporated lands as historically Polish, is identified as the principal ideological foundation for the formation of Polish identity in Silesia. The article also highlights the evolution of this ideology. In the first postwar years, it relied largely on national discourse and anti-German rhetoric, whereas by the late 1940s it was increasingly shaped by communist ideology, which substantiated the concept of the “new man” loyal to the socialist state.

The article analyzes the mechanisms used to implement the policy of forming Polish identity in Silesia. Among the key mechanisms were mass propaganda campaigns, the active role of the press and cultural institutions, and symbolic practices of memorializing events in Polish history. Important mechanisms of identity formation also included demographic policies aimed at changing the ethnic structure of the region's population and educational measures, particularly the organization of so-called repolonization courses. The study also examines such mechanisms of shaping Polish identity as the transformation of the cultural and symbolic space of the region through changes in toponymy and the restriction of the influence of the Catholic Church.

Key words: identity, ideology, “Recovered Territories,” Poland, repolonization, Silesia.

References

- Mashkevich M., 2015. *Shidna polska politika u XX – na pochatku XXI st.: kontseptsii ta interpretatsii* [Eastern Polish policy in the 20th and early 21st centuries: concepts and interpretations]. Kyiv. (In Ukrainian).
- Bialasiewicz L., 2002. Upper Silesia: Rebirth of a Regional Identity in Poland. *Regional & Federal Studies*. № 12(2). Edinburgh. 111–132. (In English).
- Błaszczak-Waławik M., 1990. Błasiak W., Nawrocki T. *Gorny Slask szczegolny przypadek kulturowy* [Upper Silesia, a special cultural case]. Warszawa. (In Polish).
- Chorosh M., 2019. Zmiany imion i nazwisk w latach 1945–1950 na Ziemi Nyskiej w swietle materialow archiwalnych [Changes of names and surnames in the years 1945–1950 in the Nysa Region in the light of archival materials]. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*. № 2. Warszawa. 81–91. (In Polish).
- Czopek-Kopciuch B., 2012. Prace Komisji Nazw Miejscowosci i Obiektow Fizjograficznych przy MSWiA [Work of the Commission on Names of Places and Physiographic Objects at the Ministry of Interior and Administration]. *Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji*. Vol. 3. Warszawa. 71–80. (In Polish).
- Czubinski A., 2001. Ziemie odzyskane w powojennej Polsce (1944–1990) [Recovered Territories in post-war Poland (1944–1990)]. *Ewolucja systemu politycznego w Polsce w latach 1914–1998*. Zbiór studiów. T. 2. Cz. 1. Warszawa. 379–400. (In Polish).
- Domke R., 2010. *Ziemie zachodnie i polnocne Polski w propagandzie lat 1945–1948* [Western and northern territories of Poland in propaganda in 1945–1948]. Zielona Gora. (In Polish).
- Dziuba A., 2016. *Totalitaryzacja. Polska Partia Robotnicza na scenie politycznej województwa slaskiego (1945–1948)* [Totalitarianism: The Polish Workers' Party on the Political Scene of the Silesian Voivodeship (1945–1948)]. Katowice–Kraków. (In Polish).
- Dziurok A., 2007. Linek B., Tarka K. *Stalinizm i rok 1956 na Gornym Slasku* [Stalinism and 1956 in Upper Silesia]. Warchawa. (In Polish).
- Dziurok A., 2020. «Starzy» i «nowi» Polacy. Specyfika powojennego województwa śląskiego (1945-1950) [«Old» and «New» Poles. The Specificity of the Post-War Silesian Voivodeship (1945-1950)]. In: Fica M. (red.) *Powrót do Macierzy? Ziemie Zachodnie i Północne w Polsce Ludowej*. Katowice. 108–128.

Eberhardt P., 2011. *Political Migrations on Polish Territories*. Warszawa. (In English).

Jankowska-Nagorka A., 2017. «Deteutonizacja» Dolnego Śląska w latach 1945–1949 jako przykład polityki władz Polski Ludowej wymierzonej przeciwko Niemczyźnie [The «de-Teutonization» of Lower Silesia in the years 1945–1949 as an example of the anti-German policy of the authorities of the People's Republic of Poland] Kraków. (In Polish).

Jankowska-Nagorka A., 2018. Zmiana imion i nazwisk autochtonów na Dolnym Śląsku jako wyraz antyniemieckiej polityki państwa w latach 1945–1949: kilka refleksji o sposobach postępowania władz [Changing the names and surnames of indigenous inhabitants of Lower Silesia as an anti-German state policy of Poland from 1945 to 1949: some remarks on government actions]. *Res Historica*. №46. Kraków. 219–233. (In Polish).

Jaworska K., 2014. Realizacja założeń polityki oświatowej w Polsce w latach 1945–1956. Główne zagadnienia [Implementation of educational policy assumptions in Poland in the years 1945–1956. Main issues]. *Wrocławski Przegląd Teologiczny*. № 1. Wrocław. 183–184. (In Polish).

Kosiński L., 1963. *Procesy ludnościowe na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945–1960* [Population processes in the Recovered Territories in 1945–1960]. Warszawa. (In Polish).

Kowalski Z., 1972. Niektóre czynniki kształtujące postawy polityczne autochtonów i repatriantów na Śląsku Opolskim w okresie od stycznia 1947 do sierpnia 1948 [Some factors shaping the political attitudes of indigenous people and repatriates in Opole Silesia from January 1947 to August 1948]. *Studia Śląskie*. T. XXII. Opole. 277–311. (In Polish).

Linek B., 2017. Polityka narodowościowa na Śląsku Opolskim w latach 1945–1960. Założenia – stan badań – fazy [Nationality Policy in Opole Silesia in the Years 1945–1960. Assumptions – Research Status – Phases]. *Rocznik Ziemi Zachodnich*. Vol. 1. Wrocław. 12–34.

Pfaff J., 2017. Kursy repolonizacyjne na Śląsku Opolskim w latach 1945–1950 [Repolonization courses in Opole Silesia in 1945–1950]. *Zeszyty naukowe. Zbliżenia naukowe*. 2017. № 1(8). Wrocław. 56–91. (In Polish).

Polak-Springer P., 2015. *Recovered Territory: A German-Polish Conflict over Land and Culture, 1919–1989*. New York. (In English).

Porębski S., 2013. *Walka o władzę Na Śląsku Cieszyńskim w latach 1945–1947* [The struggle for power in Cieszyn Silesia in 1945–1947]. Katowice.

Przybyła P., 2014. *Góra Świętej Anny. Święta i wulkan. Polsko-niemieckie miejsca pamięci* [Saint Anne's Mountain. Saints and the Volcano. Polish-German Memorial Sites]. Warszawa. (In Polish).

Szmej M., 2007. Silesian identity: Social and political problems. *Journal of Borderlands Studies*. Vol. 22. London. 99–115. (In English).

Дата першого надходження статті до видання: 21.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.05.2026